

ЈЕЛЕНА С. ПЕТКОВИЋ*
ЈЕЛЕНА Н. БОЖИЛОВИЋ
Филозофски факултет
Ниш

УДК 37.01:37.014(497.11)
Монографска студија
Примљен: 14.12.2014
Одобен: 22.01.2015

ОБРАЗОВАЊЕ И ПОЛИТИКА РАЗЛИКЕ: ИНТЕРКУЛТУРНА ОСЕТЉИВОСТ СТУДЕНАТА УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ**

„Образовање је процес којим заједница тежи да свој живот отвори свим појединцима у себи и оспособи их за учешће у њему. Она покушава да им пренесе своју културу, укључујући и стандарде по којима би волели да живе. Где се та култура сматра коначном, чине се напори да се она наметне млађима. Где се она посматра као један стадијум у развоју, млађи се обучавају и да је примају и да је критикују и побољшавају.“

Т. С. Елиот,

Ка дефиницији културе

Сажетак: Афирмација интеркултурализма и подстицање политике признања културно различитих идентитета важан су фактор изградње стабилних демократских и грађанских вредности савремених мултикултурних друштава. Као претпоставка наведених процеса, интеркултурна осетљивост је значајна вредност која може бити артикулисана кроз разне институције, од којих је једна од најважнијих образовање (институционално и ванинституционално), као снажан инструмент еманципације, друштвене перцепције и социјализације. У раду се разматрају основни предуслови и проблеми остваривања интеркултурног образовања/учења и афирмације политике културних разлика кроз васпитно-образовне процесе у савременим друштвеним условима.

У дугом делу рада пружа се увид у резултате емпиријског истраживања интрекултурне осетљивости студентске популације Универзитета у Нишу, обављеног у

* jelena.petkovic@filfak.ni.ac.rs

** Припремљено у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, под називом Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074), уз финансијску подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

оквиру ширег пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу. Кроз неколико аналитичких фаза, најпре је утврђивана субјективна процена студената у вези са тим колико је постојећи школски систем у Србији интеркултурно сензибилисан (колико студентима омогућава критичко мишљење, развијање способности за толерантно и ненасилно опхођење према другима), а затим је утврђивано евентуално присуство етничке дистанце код студената (прихватање/одбијање заједничког студирања са припадницима других културних, националних заједница, као и њихово (не)прихватање као професора и асистената). Анкетирање је обављено на узорку од 818 студената шест факултета Универзитета у Нишу, током академске 2012/13. године. Коришћен је упитник као инструмент емпиријског истраживања, уз теоријски аналитички осврт на Бенетов (Милтон Беннетт) квалитативни модел стадијума развоја интеркултурне осетљивости.

Кључне речи: интеркултурна осетљивост, политика разлике и признања, интеркултурно образовање/учење, студентска омладина

Увод

Живимо у времену у коме су круцијалне промене у друштвеним, политичким и економским системима, образовању, науци, технологији и протоку информација, све интензивнија глобализацијска повезивања и миграције становништва, створиле свет обележен интеракцијама људи из различитих култура. Разноликости у погледу начина и квалитета живота, индивидуалних и друштвених вредности, обичаја и традиција, бројне религијске, националне, политичке и идеолошке недоумице учиниле су савремени свет подједнако обогаћеним и оптерећеним културним разноликостима. Културну комплексност савременог света не можемо напросто игнорисати, нарочито имајући у виду да у мултикултурним друштвима у којима живимо *други* све више постају део нас самих. Култура данас снажно утиче и на нашу субјективну стварност, будући да наше културно порекло и искуство значајно одређују начин на који видимо свет и начин на који ступамо у интеракцију са тим светом. (Samovar, Porter, McDaniel, Roy, 2013: 12). Утолико се може рећи да напретка друштва нема без освешћености о значају културног развоја, неговања сопствене и прихватања туђе културне посебности. Ово нарочито имајући у виду да су готово сва савремена друштва мултикултурна и да представљају животни простор за културну интеракцију. То се дешава само онда када различите културе преносе утицаје једна на другу, при чему неспорно долази до дифузије културних елемената, до размењивања знања, вредности, идеја, обичаја, уметности, технологије и др. Отуда и привлачност савремених тежњи за интеркултурно сензиблисаним друштвима, за новим знањима, способностима и цивилизацијским вредностима које ће повезивати људе различитих култура, нација, вера, раса.

Не треба, међутим, previdети чињеницу да склоност ка стигматизацији појединаца који се културно разликују од нас самих, егоизам националних идентитета, постојање ксенофобије, предрасуда и стереотипа на којима се темељи прецепција „других и другачијих”, могу значајно отежати међусобну комуникацију и нагласити склоност ка пренаглашавању културних разлика.

Зато су афирмација интеркултурализма и подстицање политике признања културно различитих идентитета важан фактор изградње стабилних демократских и грађанских вредности савремених мултикултурних друштава. Под претпоставком да је остварена, интеркултурна комуникација се увек одвија у друштвеном контексту, претпостављајући интеркултурну осетљивост и могућност интеракције, односно узајамног деловања појединаца и/или друштвених група који припадају различитим културама и подкултурама. Као претпоставка наведених процеса, интеркултурна осетљивост је вредност која може бити артикулисана кроз разне институције. Једна од најважнијих је свакако образовање (формално и неформално), као један од најснажнијих инструмента друштвене перцепције и социјализације. Отуда став да културна разноликост мора бити препозната као важан аспект у креирању образовне политике кроз концепте интеркултурног и инклузивног образовања. Садржинским обликовањем наставних програма, стручним усавршавањем наставника и организовањем рада васпитно-образовних институција могу се утемељити вредности културног плурализма. Школа може значајно допринети јачању социјалне интеграције преношењем одговарајућих знања, вештина, позитивних ставова и вредности којима се афирмише културна разноликост. Чињеница је, међутим, да стицање и поседовање знања о ономе по чему се неко од нас разликује (религија, обичаји, вредности, обрасци понашања и др.) не мора нас неизбежно чинити спремнијим да га прихватимо. Ствар је, дакле, у томе хоће ли се и у којој мери путем образовања, тачније кроз образовну праксу и школску политику, подстицати развој интеркултурне осетљивости ученика/студената, њихова критичка перцепција *других* и развој способности интеракције са припадницима разних етничких, лингвистичких или културолошких група. Зато обезбеђивање извесне динамике у трагању за новим знањима и конструктивном синтезом у дијалозима различитих култура, отвореност, флексибилност, емпатија, интеракција, представљају основу интеркултурне осетљивости развијене и афирмисане посредством интеркултурног образовања. То подразумева померање статичних граница културних светова и непрестану дифузију културних елемената у процесу стицања и размењивања знања и вештина у оквиру образовних система мултикултурних друштава.

Важност образовања у развоју интеркултурне осетљивости и демократског друштва је данас све значајнији концепт који изискује промене у образовној политици и пракси многих земаља. Потребно је да се интеркултурална компонента интегрише у школске курикулуме на свим нивоима образовања и да се развије интеркултурна осетљивост наставника и ученика за управљање различитостима, за уклањање предрасуда, етноцентризма, културне и религијске искључивости и ксенофобије. То је важно за наше друштво које се задњих деценија суочавало са бројним ратовима и конфликтним ситуацијама, што је као последицу неретко изазивало дискриминаторно опхођење и насилно понашање великог броја младих у односу на различитог *другог* и *другачијег*.

Образовање и политика разлике

У Извештају Уједињених нација о хуманом развоју из 2010. године указује се на значајан податак да људи широм света данас имају много виши ниво образовања него икада пре. Од 1960. године удео људи који су похађали школу порастао је на светском нивоу са 57 на 85 процената. Многе земље постигле су значајан напредак у образовању, одражавајући побољшање како у погледу дужине школовања својих становника, тако и у равноправнијем приступу образовању девојчица и дечака. (HDR, 2010: 36). Споменуте показатеље свакако треба употпунити подацима који указују на све значајније присуство културних разлика и све већу заступљеност припадника различитих културних заједница нарочито у оквиру институционалног образовања многих земаља. За потврду оваквог става може послужити увид у готово нестваран податак да деца у државним школама у Лондону говоре више од 300 различитих језика. (Наведено према HDR, 2004: 30).

Неопходно је, међутим, нагласити да је јаз између развијених земаља и земаља у развоју и даље остао прилично велики у погледу нивоа, приступа и квалитета образовања становништва. У појединим земљама савременог света велики број деце и младих још увек није у прилици да оствари право на образовање, које спада у једно од основних људских и културних права и слобода. Томе доприносе и извесне традиционалне културне вредности у многим друштвима, које често укључују елементе који нису прилагођени савременом тумачењу хуманог развоја (као што је, рецимо, забрана школовања девојчица у појединим исламским земљама или укидање учења енглеског језика у школама који се сматра инструментом културне колонизације и др.). Доминик Мојси (Moisi) указује да се улога ислама у животима муслимана, па и у погледу образовања, често своди само на правила, ограничења и обреде, уместо да практично побољшава њихов свакодневни живот. „У медресама у Пакистану, млади уче Куран напамет на арапском језику који не разумеју. У таквим околностима, религија и образовање тешко могу да се у позитивном смислу доведу у везу с побољшањем свакодневног живота.“ (Мојси, 2012: 91). Недавно је велику медијску пажњу привукла девојчица Малала Јусуфзаи, која је 2012. године била мета оружаног напада Талибана на северозападу Пакистана. Томе је претходило њено јавно залагање за образовање женске деце, чему се иначе оштроprotиве исламистички екстремисти у овој земљи. Награда Европске уније за промовисање људских права, која је Малали додељена 2013. године, похвала је њеној храбрости и одлучности да брани право све деце на образовање, потврда важности идеја које промовише и вредности које заступа. Поменути догађај је несумњиво скренуо пажњу на проблем образовања деце у појединим муслиманским заједницама, истовремено нагласивши важност самог концепта образовања за превазилажење традиционализма, национализма, религијског фундаментализма и свега онога што отежава или онемогућава савремени друштвени напредак.

Осим неједнаког приступа образовању, најмање још један проблем привлачи аналитичку пажњу. Савремена ксенофобија у појединим земљама доводи, између осталог, и до сегрегације у образовању, што условљава отварање школа искључиво за странце како би се спречило мешање са домаћим становништвом. Пример је средња школа „Еберхард Клајн“ (Eberhard-Klein-Oberschule) у берлинској четврти Кројцберг (Kreuzberg) која је почетком овог века представљала немачку школу без и једног немачког ђака. Изворно је ова школа била замишљена као мултикултурни пројекат, који је на крају пропао јер су немачки родитељи свакодневно исписивали своју децу из школе. Коначно, ову институцију похађали су ученици турске, арапске и албанске националности, деца имиграната из некадашње Југославије, као и деца Вијетнамаца и Африканаца.¹ На тај начин су се кроз систем формалног, институционалног образовања утемељивале и изражавале тешкоће у остваривању либералнијих грађанских и културних права, толерисању етничке и културне разноликости и стварању много ширег, обухватнијег смисла савременог, националног идентитета. Отуда и изјава немачке канцеларке Ангела Меркел (Angela Merkel), која је 2010. године изазвала лавину реакција, да је потпуно пропао покушај да се у Немачкој изгради мултикултурно друштво, уз њено транспарентно залагање за превагу немачке културе и немачког националног идентитета. Сличног мишљења био је и британски премијер Дејвид Камерон (David Cameron), који је 2011. године најавио крај британског државног мултикултурализма, због мањина које и даље живе „неприлагођеним начином живота“ и склоне су разним врстама екстремизма, чиме прете Западном свету.

Питање интеграције мањина у друштвени, а самим тим и образовни систем показало се као нимало лак задатак. Због бројних противречности које су пратиле идеју мултикултурализма, у јавности су се покренуле дебате и јавила подељена мишљења око тога како држава треба се постави према свим различитостима у модерним друштвима како би постигла минимум консензуса, а тиме и интеграцију система. Ово питање уједно представља и срж појма политике разлике. Либерални одговор модерне државе лежи у једнакости грађанских права, односно универзалном грађанском статусу који оставља по страни све културне разлике субјеката који чине политичку заједницу и третира их као део приватне сфере појединца. Међутим, овакав приступ са начелом толеранције као својим водећим принципом произвео је ситуацију у којој се мањински идентитети и групе унутар већинских региструју, али без признавања њихове групне посебности, што доприноси томе да све разлике бивају скрајнуте и институционално невидљиве. Зато се као одговор либералној варијанти политике разлике и идентитета јављају друге идеје у политичкој филозофији и социологији, које реферишу на другачији приступ, а који се састоји у томе да се једнакост моралних и политичких статуса на којима се темеље данашње демократије не може достићи без додатне сензибилности и рефлексии према културним разликама (Подунавац, 2010: 38).

¹ Детаљније видети: <http://www.nwbb.org/meldungen/m0003.php> (Извору приступљено 28.04.2014.)

Један од најутицајнијих приступа јесте политичко-филозофски приступ ауторке Ајрис Мерион Јанг (Iris Marion Young), која сматра да начело једнаког поступања и универзализма за последицу у пракси производи потискивање разлика и посебности идентитета. Она аргументује да групна права треба ставити *испред* универзалних индивидуалних права афирмативним акцијама, јер је једино на тај начин могуће успоставити стабилан и интегрисан друштвени поредак (Jang, 2005). Док се либералном идеологијом модерних држава културне разноликости *препознају*, друга варијанта политике разлике обезбеђује и њихово *признање*.

Из напред наведеног постаје јасно да ни српско друштво неће бити стабилно и интегрисано уколико не призна и афирмише разноликости унутар свих подсистема, па и образовног. Није довољно да само препознајемо културно другачије појединце и групе као носиоце идентитета који поред нас коегзистирају, већ се са тог минималног степена толеранције треба уздићи на ниво међусобног признања и поштовања.² У Србији је то тежи задатак него у другим земљама, јер је на овдашњим просторима друштвена стабилност нарушена ратовима, међународном изолацијом и другим конфликтима у протекле две деценије, који су створили лош однос са суседима и одбојност према другим народима и различитим идентитетима који се схватају као “лоша ствар” која долази са Запада. Школе и факултети требало би да буду микро средина која би процесом васпитања и образовања могла да гради политику разлике која се заснива на вредностима признања и уважавања разноликости, чиме би се постигла стабилност на националном нивоу и ишло ка ширем циљу изградње културе мира.

Афирмација интеркултурне осетљивости кроз развој интеркултурног образовања

Савремена друштва представљају сложену културну целину састављену из мноштва група и заједница, које су обележене специфичним културним особеностима и бројним културним разноликостима. Сасвим је извесно да се људи разликују не само по култури којој припадају, већ и по својој способности и спремности да уоче и прихвате културне разлике. Из тог разлога само постојање мултикултурне заједнице не подразумева нужно и продуктивну интеркултурну комуникацију и сарадњу. Зато је обезбеђивање извесне динамике у трагању за новом синтезом у дијалозима различитих култура основна одлика *интеркултурализма*. Као концепт културне политике, интеркултурализам се потврђује у акцији остваривања узајамности равноправног прожимања и пуно-

² У теорији се разликују четири врсте толеранције: најнижи ступањ је *дозвола* (permission) који даје дозволу другима да живе са већинским идентитетима и културом у истој заједници; други степен је такође минималан, а базира се на *коегзистенцији* (coexistence) и представља признавање другима да се залажу за своја права; *Уважавање* (respect) је виши степен који подразумева поштовање за другачије групе и појединце; последњи степен је *узајамно поштовање* (esteem) и више је од уважавања, односно иде у правцу потпуног прихватања вредности које се разликују од наших. (Petkovska, 2011: 106-107).

правне размене култура које долазе у додир. Да би се превазишло стање просте коегзистенције култура, које се у извесном смислу може свести на једну врсту пасивне толеранције, неопходно је отварање према Другом и Различитом у смислу међусобне комуникације и продуктивне сарадње.

Као одговор на културну сложеност друштава и разноврсних стилова живота, као и на потребу за подстицањем развоја идентитета недоминантних друштвених група/заједница, истиче се важност афирмације интеркултурне осетљивости кроз развој интеркултуралног образовања/знања. (Buterin, 2012: 105). Афирмација интеркултурне осетљивости и развој грађанских вештина једни су од најзначајнијих образовних приоритета многих земаља у свету данас. Сам појам интеркултурне осетљивости на окружење представља степен у коме су субјекти/групе прилагођени познавању, поштовању и остваривању сарадње са припадницима разноликих култура, националних, језичких, верских и других заједница. Извесно је да ће подстицајна друштвена клима (демократска грађанска свест и политичка култура) утицати на повећање нивоа интеркултурне осетљивости појединаца и група и омогућити више прилика за остваривање успешне међукултурне комуникације и сарадње. Важно је напоменути да повећање интеркултурне осетљивости не значи априорно претпоставку о нужном угрожавању или запостављању сопственог националног и културног идентитета, традиције, историје, наслеђа. Напротив, њоме се афирмише способност да се рационалним приступом према сопственој, али и другој култури и традицији заузима критички однос. Томе неизбежно може допринети образовни систем сваке земље, кроз свесне и потребне напоре да се развијањем и подстицањем интеркултурне осетљивости свих субјеката образовања утемељи неприхватање идеје о пожељности асимилације мањинских култура, да се превазиђе етноцентризам, развије поштовање и разумевање сопствене, али и култура припадника других заједница.

Налазећи се на челу америчког Института за истраживања интеркултурног развоја, Милтон Ј. Бенет (Bennett) је након двадесетак година емпиријског истраживања понудио свој модел развоја интеркултурне осетљивости, описујући стадијуме кроз које појединци и друштва пролазе суочавајући се са тешкоћама у сусрету са другим културама. (Bennett, 1993). Модел се заснива на растућој софистицираности између два опозита – крајњег *етноцентризма* (порицање, занемаривање, игнорисање или индиферентност према културним разликама), све до стадијума прихватања, адаптације и интеграције културних разлика, које Бенет означава као *етнорелативизам*. Ова скала није нумеричког типа, већ садржи шест квалитативних категорија (три стадијума етноцентризма и три стадијума етнорелативизма), унутар којих се налазе поједини развојни међустадијуми. Из овог модела произлази да резултат процеса интеркултурне комуникације у значајној мери зависи од способности уочавања и прихватања културних разлика. То подразумева да се разноликости посматрају као нешто нормално, усвојено у сопственом идентитету, где појединац може да посматра ствари и делује из више различитих културалних оквира. То ће, сматра Бенет, омогућити интеркултурно посредовање и могућност да се делује у различитим, културом обликованим, погледима на свет. Утолико је интер-

културно учење изазов како за лични тако и за групни идентитет, али може да постане и начин на који обогаћујемо идентитет. Будући да је интеркултурално учење процес у којем учимо како да живимо заједно у свету различитости, Бенетови сматрају да је оно тиме и полазна тачка изградње заједничког живота у миру (Bennett&Bennett, 2001).

Интеркултурно образовање као важна компонента образовне политике представља специфичан педагошки приступ који је много више од постојања свести о различитости. „Интеркултуралним образовањем се сматра образовање које уважава и подржава различитост у свим областима људског живота. Оно чини ученике/це осетљивим на идеју да су људи природно развили низ различитих начина живота, обичаја и погледа на свет и да та разноликост људског живота све нас обогаћује. Истовремено, реч је о образовању које промовише равноправност и људска права, супротставља се неправедној дискриминацији и промовише вредности на којима се изграђује равноправност.” (Група Мост, 2007: 13). Оно подразумева нужност очувања културних посебности свих етничких група сматрајући их једнаковредним, као и охрабривање интеркултурног дијалога у којем се узајамно и на једнаким основама упознавају и вреднују елементи другачије културе. Његов је темељни циљ да децу и младе учини свесним властитог националног и културног идентитета уз истовремено неговање, разумевање и прихватање разноликости. (Спајић-Вркаш, 1993). Овакво образовање квалитативно се препознаје и афирмише као значајна прилика за стицање потпунијих информација о култури или културама са чијим се припадницима контактира, при чему се располагање таквим информацијама користи за овладавање интеркултурном осетљивошћу, смањивање или ишчезавање међусобне одбојности, остваривање међусобне сарадње, социјалне и грађанске одговорности.

„Образовање може и треба да има веома значајану улогу у стварању и подршци развоју интеркултуралних вештина, способности, вредности и знања потребних за живот у мултикултурној заједници каква је наша. Да би то било могуће неопходно је у школски програм унети елементе који би отклонили етноцентричку и/или хијерархизовану слику култура и, објективно и с поштовањем, уважили особености различитих култура које кохабитирају унутар појединих специфичних области.“ (Група Мост, 2007: 13). Утолико се од школе очекује да непрестано преиспитује своју улогу и одговорност у мултикултурним друштвима, да систематски уводи новине и трансформише постојећи курикулум тако да сваки аспект школског живота и образовања учини подједнако доступним и праведним за све ученике који припадају различитим групама и културама. „Једнакоправност није исто што и једнакост. Она је повезана са ширим идејама правде и правичности, понекад са „једнакошћу шанси“, а понекад са „једнаким третманом“. Пошто је образовање моћна детерминанта животних шанси, једнакоправност у образовању треба да резултира равноправношћу у животним шансама.“ (Јевтић, Микановић, 2013: 139). Упркос томе, негујући традиционалну образовну праксу, у многим земљама курикулуми, начин подучавања и начин учења и даље одражавају приступе који су типични за доминантне или привилеговане друштвене групације. Тиме се кроз образо-

вање заправо утемељују и развијају различити стереотипи, који су пак инспирација бројним облицима дискриминације, културној депривацији и социјалној искључености мањинских група у појединим друштвима.

Методолошки оквир рада

Овај рад представља приказ одабраних резултата истраживања обављеног у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), које спроводи Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу. Основни циљ овде приказаног истраживања био је да се размотри да ли, и у којој мери, социјално-економски статус и образовно-професионално усмерење студената Универзитета у Нишу утичу на ниво њихове интеркултурне осетљивости у оквиру процеса образовања.

Разматрано је да ли код испитаника доминирају ставови који се могу сматрати експресијом *етноцентризма*, с једне стране, или *етнорелативизма*, с друге стране, имајући у виду Бенетов квалитативни модел стадијума развоја интеркултурне осетљивости. У теорији се наглашава да превелико ослањање на колективне идентитете, и то у првом реду оне етничке, носи собом опасност ексклузивизма у оквиру образовања. Он се обично испољава као образовни етноцентризам који кроз обликовање наставних курикулума, едукацију наставног кадра и организацију рада васпитно-образовних институција, у први план ставља припаднике своје етничке групе или нације, уз недовољну афирмацију знања и информација о другим културама и недовољну оспособљеност субјеката образовања за прихватање, емпатију и интеграцију разноликости. То доводи у питање не само функционисање, већ, понекад и понегде, и само постојање сложених образовних система које чине припадници више нација, етничких и културних група. У овом истраживању смо под ставовима који указују на *непостојање или низак ниво интеркултурне осетљивости* подразумевали оне ставове којима се у оквиру образовног процеса и школског система некритички изражава супериорност сопственог народа, међуетничка нетолеранција, ксенофобија, неспремност за социјалну интеракцију и комуникацију између људи различитог културног порекла и сл. (попут неприхватања могућности заједничког студирања са припадницима различитих културних/националних заједница; порицање жеље или одбијање могућности да припадници других култура или народа буду испитаникови професори или асистенти и сл.). Супротне ставове поменутима, којима се пропагира поштовање слободног избора сопствене културне припадности, флексибилнији и критички став према културним разноликостима у друштву и поштовање културних права (право на образовање и на рад) мањинских заједница, очување и афирмација различитих културних идентитета, наслеђа, добара и вредности, операционализованих посредством и у оквиру образовног система, сматрали смо изразима *вишег нивоа интеркултурне осетљивости*.

Задаци истраживања који су били непосредно везани за постављене циљеве односили су се на: а) Утврђивање субјективне процене студената у вези

са тим колико је постојећи школски систем интеркултурно сензибилисан; б) Утврђивање евентуалног присуства етничке дистанце у оквиру образовних процеса и институција (прихватање/одбијање заједничког студирања са припадницима других културних/националних заједница или њихово (не)прихватање као професора или асистента); ц) Утврђивање могућих корелација и идентификовање квалитета веза између нивоа интеркултурне осетљивости студената и неколико значајних социо-демографских варијабли: пол, образовно-професионално усмерење испитаника, односно факултет (департман) на коме студирају, материјални статус породице, степен образовања и (не)запосленост родитеља, националност и вероисповест испитаника. Основне хипотезе којима је било усмерено истраживање су следеће: а) Социо-економски статус и образовно - професионално усмерење испитаника/студената показале се као чиниоци који у значајној мери утичу на њихову интеркултурну осетљивост; б) Ставови који се могу сматрати изразом вишег нивоа интеркултурне осетљивости у већој мери ће исказати студенти факултета друштвено-хуманистичких наука, вишег (бољег) социо-економског статуса, него ли студенти техничких и природних наука, нижег социо-економског статуса, за које се претпоставља већа склоност ка *етноцентричним* ставовима (ка нижем нивоу интеркултурне осетљивости).

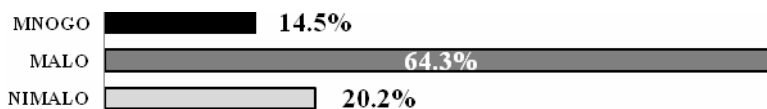
Анкетирање је обављено током академске 2012/13. године, на узорку од 818 студената шест факултета Универзитета у Нишу: Економском, Електронском, Филозофском факултету (Департмани за англистику, новинарство, психологију и социологију), Грађевинско-архитектонском факултету (Грађевинарство и Архитектура), Природно математичком факултету (Департмани за биологију и екологију, физику, хемију, географију, математику, рачунарске науке) и Правном факултету. Као инструмент истраживања коришћен је упитник, из кога су овом приликом издвојени одговори на питања која су се односила на социо-економски статус испитаника и питања која су проверавала њихове ставове у односу на пет понуђених ајтема: 1) Колико у Вашој земљи постојећи школски систем омогућава студентима критичко мишљење; 2) Колико у Вашој земљи постојећи школски систем омогућава студентима развијање способности за толерантно и ненасилно опхођење према другима; 3) Да ли држава треба да финансира верску наставу у школама/факултетима и ако треба, којих вероисповести; Етничка дистанца операционализована кроз аспект: 4) заједничког студирања на истом факултету и 5) кроз однос студент – професор/асистент. Одговори из упитника обрађени су помоћу програма за статистичку обраду података СПСС, чиме су добијени квантитативни подаци који су, затим, послужили у сврху детаљније интерпретације, квалитативне анализе и дискусије.

Приказ и интерпретација резултата истраживања

Како бисмо сагледале овдашњи контекст интеркултурне осетљивости, обрадиле смо неколико питања из упитника које смо сматрале индикатором овог феномена. На постављено питање о томе колико образовни систем у Србији подстиче критичко мишљење, испитаници оба пола се у већинских 64,3%

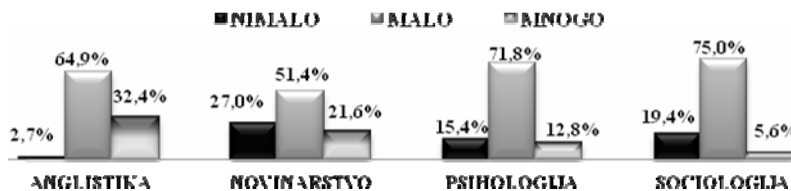
слажу да је тога мало или нимало (20,2%) (графикон бр. 1). Познато је да су стереотипи увек повезани са недовољним познавањем целине неког феномена или објекта на који се стереотип односи. У складу са тим, претпоставка је да развијање критичког мишљења у институцијама образовања омогућава целивотије сагледавање и разумевање других култура, да је опозит догматском мишљењу и да као такво разбија предрасуде. Већински став да школски систем не подупире критичко мишљење, које је основа разумевања и уважавања другог и другачијег, свакако не охрабрују.

Графикон 1: Колико у Вашој земљи постојећи школски систем омогућава студентима критичко мишљење (%):

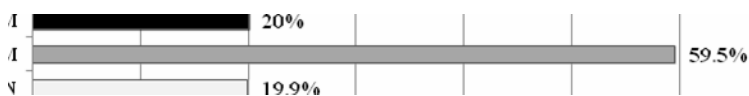
Укрштањем овог питања са факултетима које испитаници похађају показало је извесне статистичке значајности, пре свега значајност на нивоу департмана Филозофског факултета ($P=17,157$; $Df=6$, $Sig=0,009$, $C=0,321$). Како ствари стоје, студенти новинарства сматрају више од осталих да систем уопште не подстиче овакав вид мишљења, док су студенти англистике најмање критички настројени. Графиконом број 1.1 илустроване су и нумерички представљене поменуте разлике:

Графикон 1.1: Колико у Вашој земљи постојећи школски систем омогућава студентима критичко мишљење/Филозофски факултет (%):

Толеранција као вредност је основа без које се не може говорити о постојању интеркултурне осетљивости. Штавише, осетљивост за културно другачије друштвене групе подразумева толеранцију и ненасилну комуникацију. Оне заједно чине целину која у ширем смислу представља стабилно грађанско друштво као синтезу и складан суживот различитих идентитета. Полазећи од тога, занимало нас је како студенти перципирају однос образовних институција према вредностима толеранције и ненасилног опхођења. Резултати кажу да готово 60% испитаника сматра да се ове вредности слабо подстичу од стране школског система. Непрепознавање толеранције као вредности коју систем образовања у Србији пласира шаље поруку да би на томе требало озбиљније радити, не би ли и Србија након дугог периода ратова и конфликта дошла до „заједничког живота у миру”, о коме Бенет говори разматрајући интеркултурно учење као његову претпоставку.

Графикон 2: Колико у Вашој земљи постојећи школски систем омогућава студентима развијање способности за толерантно и ненасилно опхођење према другима:

Питање о финансирању верске наставе такође је индикативно, јер из њега можемо видети у којој мери студенти дају примат својој вери, а колико друге вероисповести сагледавају, односно не сагледавају равноправно са својом. Испитаници су прилично подељењи у мишљењима по питању тога да ли држава треба да финансира верску наставу у школама. Највећи постотак чине они који сматрају да држава приликом расподеле средстава треба да узме у обзир све вероисповести (30,3%), али скоро идентичан број њих сматра да би православљу требало дати предност (30,2%). На овом питању јасно се види колебање између вредности које су националне и интеркултуралне, што су показала и нека претходна истраживања са овог пројекта.

Графикон 3: Држава треба да финансира верску наставу у школама:

Укрштањем овог питања са факултетима ($P=42,048$; $Df=15$; $Sig=0,00$; $C=0,222$) могуће је увидети да студенти Филозофског факултета показују нешто веће разумевање за остале вере у односу на друге студенте. Једино су се они у већини (39,6%) изјаснили да би држава требало да финансира све вероисповести, што ни код једног другог факултета није случај (Графикон бр. 3.1).

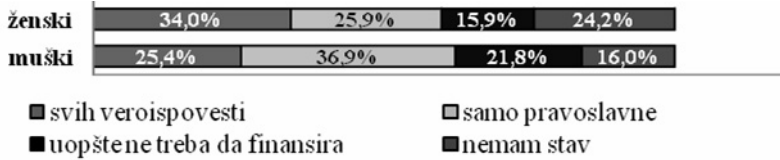
Графикон 3.1: Држава треба да финансира верску наставу у школама /факултет:

Студенткиње се показују отворенијим по питању других вероисповести у односу на мушки део испитаника ($P=22,506$; $Df=3$; $Sig=0,00$; $C=0,321$), што је представљено Графиконом бр. 3.2. Оне у већини сматрају да држава треба

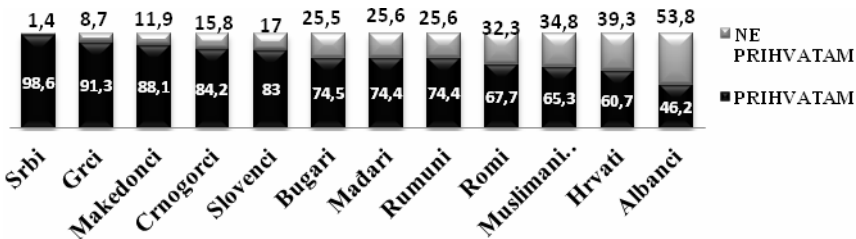
да буде отворена за све (34%), док мушкарци у скоро 37% сматрају да православна вероисповест треба да буде једина „брига” државе. То је опет у складу са већ приказаним резултатима да су девојке отвореније и да показују виши ниво интеркултурне осетљивости.

Графикон 3.2: Држава треба да финансира верску наставу у школама/пол:

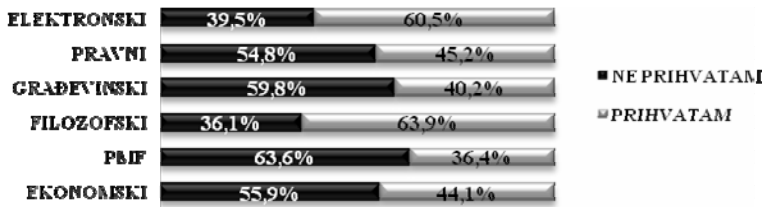
Етничка дистанца такође је један од показатеља интеркултурне осетљивости. Овом приликом интересовала су нас два односа: заједничко студирање на истом факултету и однос студент – професор/асистент. На питање да ли им не би сметало да припадници појединих националности студирају са њима, показало се да је значајно већи број оних испитаника који прихватају друге националности за своје колеге од оних који их не прихватају. То, међутим, важи за све националности осим албанске, где су се испитаници у већем проценту изјаснили негативно. Наиме, број оних који не прихватају Албанце као своје колеге са којима студирају (или их не би прихватили) износи 53,8%, док би их прихватило 46,2%. Хрвати се налазе на другом месту по степену неприхватања, док је дистанца најмања у случају Срба, што је и очекивано (98,6% прихвата).

Графикон 4: Да ли бисте прихватили да студирате на истом факултету са припадницима доле побројаних нација, мањина и етничких група?

Ова слика јасно показује да су ратови у последњих двадесетак година основни оквир који дефинише односе са народима из региона. Етнички конфликти и територијалне промене које су за Србију представљале губитак још увек се показују као важне приликом заузимања става према другим националностима. Ипак, оптимистична слика такође је видљива. Не треба пренебрегнути чињеницу да упркос неповољној прошлости, студенти ипак показују да у највећем проценту прихватају друге као своје колеге. То једино не важи у случају Албанаца, јер је то најскорија и политички најболнија прошлост, па јој сходно томе треба и више времена да зарасте.

Графикон 4.1: Да ли бисте прихватили да студирате на истом факултету са Албанцем/факултет?

Графикон 4.1. илуструје укрштање овог питања са факултетима ($P=31,006$; $Df=5$; $Sig=0,00$; $C=0,193$) које је показало да једино студенти Филозофског и Електронског факултета у Нишу већински показују да им не би сметало да им припадник албанске националности буде колега са којим студирају. Као и у осталим случајевим студенти са Природно-математичког факултета показују највећи степен дистанце. Што се осталих националности тиче, слика јасно говори да у већинском проценту студенти свих факултета генерално више прихватају друге националности него што према истима показују дистанцу.

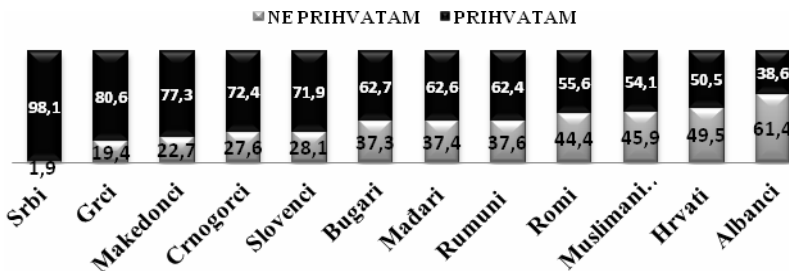
Графикон 4.2: Да ли бисте прихватили да студирате на истом факултету са Албанцем/пол?

Занимљиво је и укрштање овог питања са полом испитаника ($P=6,832$; $Df=1$; $Sig=0,009$; $C=0,92$), које показује да студенткиње јасно подељене по питању односа према Албанцима као својим колегама, док је код мушкараца дистанца према таквом потенцијалном односу израженија (Графикон 4.2.).

У случају односа студент – професор/асистент дистанца је већа. Такав резултат је донекле и очекиван, зато што овај однос указује на одређену институционалну хијерархију, то јест надређен положај. Резултати су исти, у смислу да је распоред нација које се прихватају исти (најмања је дистанца према Србима, највећа према Албанцима).

Графикон 5: Да ли бисте прихватили да вам припадник доле побројаних нација, мањина и етничких група буде професор/асистент на факултету?

Када је у питању однос студент – професор/асистент, опет се на нивоу факултета примећују статистички значајне разлике ($P=27,051$; $Df=10$; $Sig=0,003$; $C=1,181$). Као што је и очекивано, генерално се показује највећа дистанца према Албанцима, с тим што је сада показују и испитаници са Електронског факултета. Једино студенти Филозофског факултета у већем проценту прихватају овај однос. Према Хрватима су мишљења прилично подељена, осим што се поново, једино код студената електронике и Филозофског факултета у највећем проценту јасно показује да им такав однос са припадницима хрватске националности не би сметао. Сличан је резултат и са Бошњацима односно муслиманима. Што се тиче Рома, ситуација је нешто блажа. Дистанцу према њима у већем проценту показују једино студенти Природно - математичког факултета, док их испитаници са других факултета прихватају као своје потенцијалне професоре или асистенте. Табеле које су приказане дају детаљан приказ процената о (не)постојању дистанце.

Графикон 5.1: Да ли бисте прихватили да вам Албанац буде професор/асистент на факултету/факултет?

На основу ових резултата, можемо донети закључак да је дистанца највећа према Албанцима, као и да је она већа код постављеног питања о односу студент–асистент/професор. Примећено је да су студенти који потичу из породица са њамањим (до 200Е) и највишим примањима (преко 1000Е) предњачили у неприхватању Албанаца као својих колега и професора/асистената на факултету. Према осталим нацијама показује се да је проценат оних којима друге националности као колеге у процесу образовања не би сметале већи од оног процента који исказује дистанцу. Најмању дистанцу показали су студенти Филозофског факултета и то у значајној мери у односу на друге. То се може тумачити тиме што су као студенти друштвено-хуманистичких наука они јасније упознати са појмовима толеранције, другости, подстакнути да развијају способност критичке процене научних аргумената и чињеничне евиденције, па из тог угла више рационално, него емотивно гледају на односе међу народима без обзира на прошлост. Осим њих, значајно је споменути да су и студенти Електронског факултета прилично отворени по питању других, културно разноликих.

Закључак

Образовање је несумњиво врло моћан и значајан чинилац друштвеног развоја, социјалног и културног сензибилисања, који може значајно допринети утемељењу политике разлика и развоју хармоничних мултикултурних заједни-

ца. Образовно-васпитни процес ипак није идеолошки заштићена сфера, без утицаја политике или без значаја превирања различитих друштвених група и интереса. „Етноцентризам у великој мери отежава (а некад и онемогућава) интеркултуралну комуникацију и разумевање. Зато је потребно да се на различитим пољима ради на његовом превазилажењу, а посебно кроз реформу образовања и интегрисање интеркултуралне компоненте у школске курикулуме.“ (Група Мост, 2007: 12). Ово, свакако, није ни лак ни изванредан подухват јер се културна разноликост све више доживљава као фактор дестабилизације многих друштава, па у извесном смислу и као генератор кризе са којом су суочене готово све образовне институције у мултикултурним заједницама. Имајући то у виду, образовни систем би требало да стимулише остваривање права свих на културу као неотуђивог људског права и да културне разноликости јасно препозна и представи као потенцијално богатство савременог друштва. Тиме се даље претпоставља концепт демократски сензибилисане школске и академске културе, у којој се различита одећа, језици, акценти, боја коже, интересовања, представљање и преиспитивање сличности и разлика сопствене и културе других појединаца и група посматрају са интересовањем и радозналешћу, пре него са одбојношћу, страхом или сумњом. Отуда и став да се интеркултурно образовање стиче као *искуство* које се постепено (институционално и ванинституционално) развија – од унапређења интеркултуралне осетљивости, преко познавања других култура и њихових вредности, до веће способности интеракције са њиховим припадницима и прихватања политике разлике.

Друштвене прилике у којима се Србија данас налази су проблематичне и по много чему парадоксалне. Ратне године и дугогодишња друштвена трансформација (транзиција) условили су политичку и привредну кризу, осиромашење становништва и евидентну деградацију личних и друштвених вредности. Додамо ли томе и наслеђени аксиолошки баласт прошлости у виду традиционализма, етноцентризма, ксенофобије, једнодимензионално насупрот плуралистичком поимању света, потпуно се јасно намећу неке од круцијалних вредносно утемељених баријера у успостављању квалитетнијих интеркултурних односа у савременом друштву Србије. У таквим околностима општег друштвеног метежа, образовање се последњих година у Србији све мање доживљава као значајан канал узлазне социјалне мобилности, личног и грађанског стасавања. Неуспешно изведени покушаји реформе образовног система, дискутабилна приватизација средњих школа и универзитета, проблеми са корупцијом и хиперпродукцијом високообразованог кадра на уштрб њиховог стручног и професионалног квалитета, опомињу на потребу за што хитнијим, коренитим, суштинским и систематски утемељеним променама образовне политике и образовног система нашег друштва. Осим тога, већина стручњака је сагласна у процени да наш образовни систем не обезбеђује интеркултуралност и дијалог међу различитим етничким групама и културама, већ би се пре могло рећи да подржава паралелно егзистирање различитих култура, чија сарадња и комуникација није стратешки постављена. (Група Мост, 2007: 33) То потврђују и резултати истраживања (SUS&Strategic Marketing, 2004) спроведеног на Уни-

верзитету у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу, који су нагласили велику социјалну дистанцу међу студентима различитог националног, културног порекла. Имајући у виду да скоро 70% студената Србије никада није отпутовало некуда ван земље до уписа на факултет, оправдано је препоставити да су њихови ставови обликовани више под утицајем преовлађујућег јавног мњења и постојеће политичке и медијске пропаганде, него ли као резултат непосредних контаката и искустава са припадницима других култура. Утолико је развој интеркултурне осетљивости кроз унапређивање образовне праксе приоритетан циљ развоја друштва Србије.

Истраживање које је представљено у овом раду, а спроведено у оквиру макропројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, било је фокусирано на утврђивање нивоа интеркултуралне осетљивости студената Универзитета у Нишу. При томе смо имале у виду да је студентска популација аналитички посебно значајна као језгро из кога се регрутује будућа интелектуална, политичка, друштвена, културна и економска елита (на основу чега је могуће пројектовати њихову будућу академску мобилност и друштвену ангажованост). На основу овде представљених резултата може се рећи да је истраживање генерално показало прилично висок ниво интеркултурне осетљивости етнорелативистичку усмереност) студената Универзитета у Нишу и њихове негативне критике интеркултурне сензибилисаности школског система у Србији.

Емпиријска слика јасно говори да у већинском проценту студенти свих факултета генерално више прихватају припаднике других националности као своје колеге или професоре/асистенте, него што према истима показују дистанцу. Етничка дистанца према припадницима одређених националности постоји, али не треба пренебрегнути чињеницу да је она у случају свих националности мања од степена прихватања истих. Ово се једино не односи на Албанце, према којима је исказан преовлађујући (највећи) степен етничког / културног дистанцирања, што је у корелацији са ратовима оптерећеном прошлошћу и актуелним геополитичким контекстом савременог српског друштва. Делимично је потврђена хипотеза да ставове који представљају експресију вишег нивоа интеркултурне осетљивости у већем степену исказују студенти факултета друштвено-хуманистичких наука (Филозофски, Правни, Економски факултет), него ли природних и техничких наука (Природно математички, Грађевински и Електронски факултет) – тако да нам налази не омогућавају јасно постављање оваквих генерализација. Ипак, постоји основа за процену да је стручно профилисање и програмска концепција студија друштвено-хуманистичке усмерености у већој мери поставила добру основу за изградњу и манифестацију толерантнијих и културно флексибилнијих ставова студената ових факултета. Студенткиње су на нивоу свих факултета у неколико испитиваних ајтема исказале виши ниво интеркултурне осетљивости и то пре свега: у погледу верске разноликости (већински сматрају да држава треба да финансира верску наставу свих вероисповести, а не само православне) и у погледу прихватања да студирају на истом факултету са припадницима других етничких група (у већем степену исказују спремност да студирају са Албанци-

ма). Осим утврђене делимично веће склоности испитаница женског пола ка интеркултурној осетљивости, резултати истраживања нису указали на очекиване статистички значајније корелације ставова студената и њиховог социо-економског статуса.

Са друге стране, перцепција студената да критичко мишљење, толеранција и ненасилно опхођење нису интегрисани у довољној мери у систем образовања у Србији, требало би да буде опомена свим појединцима који су на било који начин укључени у рад са младима да без развијања ових вредности нема ни стабилног друштва, ни културе мира, која је овом регион више него неопходна. Намеће се неоспоран закључак о потреби афирмације интеркултурно сензибилисаног образовања свих нивоа као својеврсног „образовања за демократско грађанство“. Развој интеркултурне осетљивости деце и омладине посредством школског система допринео би развоју њихових интерперсоналних, интеркултурних и социјалних компетенција за живот са „другима и различитима“ и учинио би их активним и одговорним грађанима мултикултуралних друштава.

Литература:

1. Bennett, J. Milton (1993): *Towards Ethnorelativism: A Developmental Model of Intercultural Sensitivity* in Paige R.M. (ed.) *Education for the Intercultural Experience*, Intercultural Press, Yarmouth, Maine
2. Bennett, M. Janet & Bennett, J. Milton (2001), *Developing Intercultural Sensitivity: An Integrative Approach to Global and Domestic Diversity*. *The Diversity Symposium*.
3. Buterin, Marija (2012): *Interkulturalno obrazovanje temeljeno na školskoj zajednici*, *Život i škola*, br. 27., god. 58., str. 104-112.
4. Grupa Most (2007) *Interkulturalno obrazovanje i razumevanje*, Fond za otvoreno društvo, Beograd
5. HDR (2004): *Human development report 2004, Cultural liberty in today's diverse world*, United Nations Development Programme, New York
6. HDR (2010): *Human development report 2010, The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*, United Nations Development Programme, New York
7. <http://www.diversitycollegium.org/pdf2001/2001Bennettspaper.pdf> (Izvoru pristupljeno: 26.04.2014.)
8. Jang, Iris Marion (2005): *Pravednost i politika razlike*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
9. Jevtić, Bisera i Mikanović, Biljana (2013): „Interkulturalnost u očima nastavnika – problemi i perspektive“. *Pedagogija i kultura*. *Interkulturalna pedagogija: prema novim razvojjima znanosti o odgoju*, Posavec, K i Sablić, M. (ur.), Hrvatsko pedagogijsko društvo, Zagreb, 3: 129-139.
10. Mojsi, Dominik (2012): *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*, Clio, Beograd
11. Petkovska, Sanja (2011): „Demokratija i politika razlike – kroz prizmu aktuelnog stanja“. *Filozofija i društvo*, 3: 95-119.
12. Podunavac, Milan (2010): „Politika priznanja i demokratsko građanstvo“, *Politička misao*, god. 47, br. 2: 37-54.

13. Samovar, A. Larry, Porter, E. Richard, McDaniel, R. Edwin, Roy, S. Carolyn (2013): *Communication Between Cultures*, Wadsworth, Boston, USA
14. Spajić-Vrkaš, Vedrana (1993), *Kultura i škola*, u Drandić, B. (ur.), *Priručnik za ravnotežje*. Znamen, Zagreb, str. 147-177.
15. SUS&Strategic Marketing (2004): *Istraživanje studentske populacije*. Izvor dostupan na adresi: <http://prijemni.infostud.com/dokumenti/istrazivanje-studentske-populacije.pdf> (pristupljeno 08.09.2014.)

EDUCATION AND POLITICS OF DIVERSITY: INTERCULTURAL SENSITIVITY OF THE UNIVERSITY OF NIŠ STUDENTS

Summary: The affirmation of the interculturalism and the politics of recognition of culturally diverse identities are an important factor for creating stable democratic and civic values of the contemporary multicultural societies. As a precondition of these processes, the intercultural sensibility is an important value which could be articulated through various institutions, of which the most important one is the education (institutional and noninstitutional) as a powerful instrument of emancipation, social perception and socialization. This paper deals with basic preconditions and problems of achieving the intercultural education/learning and the affirmation of cultural difference policy through the educational processes in the conditions of the contemporary society.

In the second part, the paper shows the results of the empirical research into the intercultural sensitivity of the student population from the University of Niš, done as a part of the wider project by the Center for sociological research of the Faculty of Philosophy in Niš. Through several analytical phases, the research initially established the subjective evaluation of the students in connection with how much is the current education system in Serbia interculturally sensitive (how much it allows students' critical thinking, developing skills for the tolerance and the non-violent treatment of others). Then the study determined the possible presence of the ethnic distance among students (the acceptance/rejection of the joint study with members of other cultural, ethnic communities, as well as their (non)acceptance as teachers and assistants). A survey was conducted with a sample of 818 students from six faculties of the University of Niš, during the academic year of 2012/13, The survey used a questionnaire as an instrument of the empirical research with theoretical analytic review of Milton Bennett's qualitative model of the development stage of the intercultural sensitivity.

Key words: intercultural sensitivity, politics of diversity and recognition, intercultural education/learning, student population